

Afscheid I

Zoals iedere zondag bezocht ik hem in Beth Shalom, het Joodse bejaardentehuis en zorgcentrum in Buitenveldert waar hij vijf jaar eerder naartoe was verhuisd.

Het was 20 juli 2014, drie dagen na de ramp met de MH17.

Bij zijn kamer belde ik kort aan.

Er klonk geen 'Jahaa...?' zoals gewoonlijk. Zachtjes deed ik de deur open en zag hem achterovergeleund in zijn lederen fauteuil zitten, *liggen* eerder. Hij sliep met zijn mond open, en snurkte. Dat deed hij al zo lang als ik hem kende. Wel schrok ik van zijn uiterlijk. De twee opeenvolgende longontstekingen van onlangs, inclusief een ziekenhuisopname, hadden van die levendige honderdeenjarige een broze oude man gemaakt.

Ik aarzelde om naar binnen te gaan. Zelfs nu, midden in de zomer, had hij de cv op de hoogste stand staan. Ik trok mijn linnen colbertje uit, liep naar hem toe en gaf hem voorzichtig een zoen op zijn voorhoofd. Langzaam opende hij zijn ogen. Het viel me op hoe dof ze waren. Ik had het me nooit gerealiseerd, maar ook ogen zijn onderhevig aan het verouderingsproces. Daarbij gaan ze niet gelijk op met de rest van het lichaam, nee, ze gaan verder. Het verdwijnen van de glans zit niet alleen aan de buitenkant, in het doffer wor-

den van het hoornvlies; het is het *leven* in het oog dat afsterft – op de plek waar de ziel het lichaam verlaat.

‘Niks aan de hand, papa,’ zei ik zacht. Ik hield hem vast bij zijn bovenarm, of wat daarvoor moest doorgaan. Weliswaar was hij altijd tenger gebleven, maar wat ik nu voelde was bijna alleen nog bot. En aan de aftekening van de benen in zijn broek kon ik zien dat die in dezelfde mate waren geslonken. Alleen zijn buik, vanaf zekere leeftijd opgeblazen tot een harde bolling, maar met een vetlaag niks van doen had, verkeerde nog in dezelfde staat.

Ik zette voor ons beiden een kop thee en ging zitten.

‘Heb je het nog een beetje gevolgd, pap?’

‘Huh?’ klonk het ijl uit zijn keel.

‘Dat vliegtuig, neergestort in Oekraïne.’

Hij schudde voorzichtig zijn hoofd en zei met een krachteloze stem, waar meer dan ooit zijn afkomst in doorklonk: ‘Ach, das ienteressiert mir nieks meer.’

Natan had altijd perfect Nederlands gesproken, uitgezonderd enkele foutjes. Zo zei hij ‘artst’, ‘jiemand’ en ‘doch’, en gebruikte hij een samenstrekking als ‘uitsmoes’. Maar de laatste tijd hoorde ik niet alleen steeds vaker een soort Duits, Jiddischachtig accent in zijn uitspraak, er kwamen ook hele woorden in die merkwaardige mengelmoes uit zijn mond.

‘Hoe kun je dat nou zeggen? Oekraïne, het land dat zo’n grote rol heeft gespeeld in jouw leven...’

‘Nóé doch nicht mier.’

‘Het ging om een aanslag, pap!’

‘Jah...? En wat heb iek damiet zu tun?’

Was hij dit, de man van talloze ingezonden brieven over de Sovjet-Unie, Rusland, Polen en Oekraïne, die geen enkele discussie over die landen uit de weg ging?

‘Er zijn 196 Nederlanders bij omgekomen.’

Geen reactie.

Hij had al afscheid genomen van het leven, dat hem vier dagen later, op 24 juli, definitief zou verlaten. Alleen wilde ik dat nog niet zien.

Opnieuw geboren

Natan Rotenstreichs leven omspande bijna de gehele twintigste eeuw. Om zijn verleden te kunnen schetsen zal ik een zoektocht en ontdekkingsreis moeten ondernemen. Een chronologisch geordend en gepolijst verhaal wordt dit niet, en daar is mijn vader debet aan. Omdat hij zelf haast niet over zijn achtergrond sprak en ik schroom had ernaar te vragen, bestond mijn kennis uit een schamel aantal feiten, die ook nog eens niet allemaal bleken te kloppen. Zo wist ik heel lang niet beter dan dat hij in 1916 was geboren als enig jongetje in een gezin met drie oudere zussen.

Ze woonden in Budzanów, een stadje gelegen in wat nu West-Oekraïne is. Natan was voorbestemd om rabbijn te worden en kreeg de daarbij behorende streng orthodoxe opvoeding en schoolopleiding. Op een zeker moment brak hij zijn studie af en bekeerde zich tot het communisme. In de Tweede Wereldoorlog trad hij als tolk en telegrafist toe tot het Sovjetleger, en na de opmars door Polen trok hij met de artillerie op 28 april 1945 Berlijn binnen. Ik heb hem nog weleens de naam Lindenfels horen noemen, waar hij gezeten zou hebben alvorens in Nederland terecht te komen, waar hij mijn moeder leerde kennen.

Toen kwam ik in contact met John Stienen, die zelf onder-

zoek deed naar Oekraïne, en mij hielp bij het vinden van informatie over mijn vader, zowel over hem persoonlijk, als tegen de achtergrond van de twintigste eeuw. Zo schreef hij mij:

Kijkend naar die eerste 36 jaar van zijn leven, heb je meteen de tragiek van de 20ste eeuw te pakken. Hoe de mens uit zijn dorp kwam en het continent het nieuwe dorp werd. De grote volksverhuizingen in de jaren veertig. De oorzaken én de gevolgen van de oorlog. Het leven van de Joden in de Galicische sjtetls, de komst van de Russen in 1914, de Russische bezetting tot 1917, de Pools-Oekraïense strijd tot 1920, de Tweede Poolse Republiek, de bezetting van het dorp 80 jaar geleden door de Sovjet-Unie als gevolg van het Molotov-Ribbentrop-pact. De mobilisatie. De aanval door nazi-Duitsland. De strijd om Moskou, Leningrad, Warschau, de verdrijving van de nazi's uit het Oostzeegebied, de bevrijding van Berlijn, de terugkeer naar het dorp, waar zijn huis (waarschijnlijk) was afgepakt door zijn eigen burens en er niemand op hem wachtte. De vlucht voor geweld naar Silezië. De nieuwe vlucht naar de Amerikaanse bezettingszone. De komst naar Nederland. Als laatste strohalm? En dan is je vader pas ongeveer op een derde van zijn leven.

Tijdens mijn reis door de vorige eeuw stuit ik al snel op verwarring, onzekerheid, onduidelijkheid. Grenzen die verschuiven waardoor plaatsnamen veranderen, die op hun beurt op minstens vijf verschillende manieren geschreven worden. Voor- en achternamen die van spelling wisselen. En dit zijn nog maar simpele voorbeelden.

Al meteen moet ik mezelf verbeteren. Die verschillende spellingswijzen van achternamen vormen in het geval van

Rotenstreich helemaal geen simpel voorbeeld. Ik stuit op een lijst met wel dertig varianten op deze naam, waarvan ik er twaalf uitlicht, omdat ik er bij mijn zoektocht rekening mee moet houden:

RAUTENSTRAUCH, ROTENSCHTREICH, ROTEN-
SHTREICH, ROTENSTRAUCH, ROTENSTROCH, ROTEN-
SZTRAJCH, ROTENSZTRAUCH, ROTHENSTRAUCH,
ROTHENSTREICH, ROTHENSTREIH, ROTHENSTROCH,
ROTTENSTREICH

Hoe is die verscheidenheid van invloed geweest op zijn leven? Ik kan me voorstellen dat het hem vroeger al, nog voor aanvang van de oorlog die alles kapot zou maken, een onveilig gevoel gaf. Een naam die als een bolletje kwik van vorm verandert. De achternaam is een belangrijk onderdeel van je identiteit. Dat je niet zomaar je achternaam mag veranderen maar daar toestemming voor moet vragen, zegt veel.

Zijn leven is onderhevig geweest aan verlies en heeft hem alleen achtergelaten, zonder familie, in een onbekend land met een onbekende cultuur en, heel belangrijk, een onbekende taal. Wel heeft hij zijn achternaam stevig in het zadel geholpen door hem hier bij de burgerlijke stand aan te geven.

Om de naam Rotenstreich na zijn dood niet helemaal verloren te laten gaan, hebben Adri en ik op de grafsteen van onze zoon laten zetten:

TONIO ROTENSTREICH VAN DER HEIJDEN

Interviews

Twee keer heb ik geprobeerd een reeks van vraaggesprekken met mijn vader te beginnen om zijn bijzondere en tragische

leven vast te leggen. De eerste aanzet was in de zomer van 1992. Ik voelde een noodzaak, hij was al oud, vond ik, zesenzeventig, en ik dacht toen dat hij ieder moment door de dood van me kon worden afgenomen.

Hij wilde eigenlijk niet meewerken aan de interviews, maar ik drong net zo lang aan totdat ik tegenover hem zat aan de eettafel op de begane grond in het ouderlijk huis, met het opnameapparaatje tussen ons in.

Het was een zonnige warme dag, maar, zoals altijd, níét in de Lomanstraat. Van de reusachtige bomen aan weerszijden van de rijweg raakten de bebladerde takken bijna de huizen, en ze vormden een aaneengesloten dak boven de straat. Een mooie tunnel, maar ze hielden wel alle zonnestralen tegen, waardoor het ook de hele zomer door in de woon- en eetkamer nadrukkelijk donker en kil was, alsof de bomen een statement wilden maken: denk niet hier ooit gelukkig te kunnen zijn.

Noodzakelijkerwijs bleven de lampen de hele dag aan, en wat de kilte betreft, het was geen oplossing aan de tuinkant de deuren open te zetten om de zonnewarmte van buiten toe te laten. De achterkant van het huis lag op het noorden, waardoor de zon zich alleen in de namiddag heel even in de tuin liet zien. Met zijn lage bloeddruk had hij het toch al snel koud. Het resultaat: gaskachels die hij ook op dagen als deze liet snorren.

Meestal kwam ik doorbakken bij hem vandaan. Net zoals wanneer we op zondag van Tante en Oom kwamen, het echtpaar bij wie mama in de oorlog was ondergedoken. Geen echte oom en tante, vandaar die kapitalen, die deze woorden voor ons kinderen tot hun voornamen transformeerden.

Mijn vader had op de terugweg soms zelfs moeite om niet achter het stuur in slaap te vallen. Ik vond het altijd pijnlijk

om te horen hoe mama in de auto op de terugweg klaagde over Oom en Tante. Het was er te warm; er hing een penetrante geur omdat er nooit gelucht werd; Tante kon het alleen maar hebben over de ziektes en de doden in de familie.

‘Je kan toch beter praten over de familie die, gezond en wel, nog leeft?’ zei mama tegen hem, haar man, van wie geen enkel familielid de oorlog had overleefd.

Hij keek dan recht voor zich op de weg en zei niets.

Eerste gesprek

Over het witte gehaakte kleed, waarmee hij de tafel had bedekt ter camouflage van brandplekken in het houten tafelblad, die door te hete pannen veroorzaakt waren – ‘Dat heeft papa gedaan,’ hoor ik mama zeggen –, had hij een stuk doorzichtig plastic liggen om te voorkomen dat het kleed smoezelig zou worden door de zwarte drukinkt van de krant die hij altijd aan die tafel las. Eraan eten deed hij allang niet meer. Dat was iets uit de tijd dat hij en mama nog bij elkaar waren en Adri en ik, later ook vaak samen met Adri’s broer Frans en mijn zus Hinde, op vrijdagavond kwamen eten.

Kippensoep met kippenmaagjes, volgens hem ‘pippelies’ geheten, en daarna gegrilde kip met ‘latties’, zoals hij de *latkes* noemde, aardappelpannenkoekjes, die door hem liefdevol werden gemaakt.

Van de site jiddischwoordenboek.nl van Justus van der Kamp leer ik nu dat ‘pippelie’ een verkleinvorm is, in Poilisj/Oekrainisj dialect, van *poepik*, dat eerst *pipiklech* wordt, en dat het niet de maag is, maar de maagspier van een kip.

Nog steeds vraag ik me af: hoe kon ik zo naïef zijn te denken de juiste persoon te zijn om hem te interviewen? Alleen al de Lomanstraat in fietsen maakte me somber. Van de voordeur van het ouderlijk huis achter me sluiten werd ik

benauwd. Als ik met hem in de huiskamer zat met een kopje thee of koffie, kreeg ik meestal de simpelste vraag of mededeling niet uit mijn mond, zo geblokkeerd was ik.

Ik zette het opnameapparaatje aan, wat zorgde voor de voorbode van hyperventilatie, waarvan ik een echte aanval nog net kon onderdrukken. Bij mijn eerste vraag was ik in één klap zeiknat van het zweet en begreep ik voor het eerst de uitdrukking 'de geur van angst'.

Eigenlijk moest ik hem ook niet lastigvallen met een verleden dat hij altijd krampachtig afgesloten had gehouden. Het beangstigende gevoel te dichtbij te komen be kroop me. Ik bad dat hij niet zou gaan huilen, het zou mijn hart breken.

M: Oekraïne, is dat nou Rusland?

N: Oekraïne hebben ze meteen na de Tweede Wereldoorlog verdeeld. Dat hebben Stalin, Roosevelt en Churchill afgesproken. Nu is Oekraïne een zelfstandig land.

M: Maar was Galicië nou een onderdeel van Oekraïne?

N: Galicië is eigenlijk niet alleen Oekraïne. Galicië is ook tot Krakau. En in dat gebied van Krakau waren geen Oekraïners meer. Dit is een nazi-atlas. Heb ik in Duitsland gekocht, in '46 of '47. Ik ben tot februari '48 in Duitsland geweest. Ja, kijk, Krakau is Galicië, maar dat was geen Oekraïne meer.

M: O, wat is dan Oekraïne?

N: Ik denk dat ik het beste die kaart van Polen kan halen die ik een keer van je gehad heb. Die namen zijn ook verschillend. Bijvoorbeeld Podole, dat is een geografische benaming. Of Wolyn, Wolynië, dat is geen administratieve en geen politieke naam. Lemberg, Lvov, dat is wel Oekraïne, en Krakau niet, terwijl Galicië wel... begrijp je?

M: O, dus, ja, ja. Dus Oekraïne valt binnen Galicië.